

## ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Потапова Вячеслава Михайловича

«Святість як антропологічний фактор трансформації культури»,

подану на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеці-

альністю 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури

(філософські науки)

*Актуальність обраної теми.*

Сучасна філософська антропологія потребує авторських досліджень духовних практик людини, що можуть впливати на її культурне функціонування. Саме таким є дисертаційне дослідження В. М. Потапова, в якому розглянуто природу святості, виявлено її типи за різних соціокультурних контекстів, проаналізовано їх вплив на повсякденні практики сучасної людини та існування культурної традиції. У дисертації В. М. Потапова присутній як антропологічний аналіз духовних практик обоженої людини, так й культур-філософське дослідження динаміки зміни форм святості за різних історичних епох. Можна високо оцінити міждисциплінарний контекст дослідження В. М. Потапова, вдале поєднання теоретико-практичних доробок богословської, філософської, культурологічної та історичної думки. Особливу увагу В. М. Потапов приділив розгляду соціокультурних форм святості за умов вітчизняного історичного контексту, починаючи з епохи Київської Русі та закінчуючи сучасністю, що може сприяти розвитку української філософії культури.

*Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність та новизна.* Структура дисертаційної роботи В. М. Потапова логічна та відповідає завданням, поставленим автором. Філософсько-антропологічна концепція святості, запропонована здобувачем, є науковим результатом, отриманим на основі: узагальнення теоретичного та практичного

досвіду; вивчення наукової літератури та аналітичних джерел; обробки й аналізу матеріалів історико-культурологічних досліджень. Автор дисертації виносить на захист отримані ним одноосібно висновки, що визначають новизну і складають предмет захисту. Дисертація В. М. Потапова характеризується високою культурою аргументації. Усі положення і висновки спираються на теоретично обґрунтований й емпірично підкріплений аналіз, через це вони є переконливими.

*До основних нових наукових результатів дисертації слід віднести наступне.* У дисертаційному проекті В. М. Потапова вперше у вітчизняній філософії було розглянуто феномен святості з використанням сучасних методів філософського аналізу, таких як метод структурування «виклику–відповіді» А. Тойнбі, метод типологічного культур-аналізу Річарда й Райнхольда Нібурів, синергічний антропологізм С. Хоружого; досить цікавою є спроба використати в контексті аналізу форм православної святості радикально-критичної концепції М. Фуко, в якій акцентується негативна інтенціональність християнських духовних практик, ціллю яких є «відмова від себе» та «підпорядкування індивіда закону». Але як слушно довів В. М. Потапов, цей негативизм є «не фінальною точкою практики християнської аскези, а проміжним принципом, необхідною умовою на шляху сходження подвижника до взаємодії з Інобуттям» (стор. 45 дисертації), до обоження. Духовні практики святих передбачають онтологічну трансформацію людини, яка вступає у синергічну взаємодію з Божою благодаттю та стає обоженою. Дуже доречним стало використання в дисертації методу агіографічного аналізу кризових явищ у культурі Г. П. Федотова, завдяки чому В. М. Потапову вдалося виявити специфічні типи святості у вітчизняному соціокультурному контексті.

У дисертаційному проекті В. М. Потапова виявлено найрізноманітніші аспекти феномену святості в філософсько-антропологічному та культур-філософському ключі. Так, можна високо оцінити спробу В. М. Потапова розвинути античні штудії П. Адо та М. Фуко та порівняти античні та християнські духовні практики людини. Як довів дисертант, якщо «в аскетичній практиці

православного християнства сходження до єднання з енергіями Інобуття уявляється актом, підсумком якого є радикальна онтологічна зміна суб'єкта, то ... в античних аскетичних практиках головною метою є не перетворення суб'єктом практики всієї повноти буття (мета онтологічна), а ... естетичне формування себе суб'єктом практики (мета антропологічна)» (стор. 46-47 дисертації).

В контексті лінгвістичного повороту в сучасній філософії доречним виглядає проведений В. М. Потаповим семантичний аналіз концепту святості (п.1.2), метою якого стало з'ясування, «яким чином святість виражалася у низці мовних традицій різних етнокультурних спільнот, що з часом сприйняли християнський концепт святості» (стор. 32 дисертації). Під час проведення аналізу, дисертант виявив різноманітні конотативні та денотативні значення поняття святості.

Теоретичні висновки В. М. Потапова були посилені результатами авторського емпіричного дослідження життя і діяльності християнських аскетів і подвижників, яке було проведене з використанням методології «виклику–відповіді», «виходу–повернення» А. Тойнбі (стор. 72 дисертації). В. М. Потапов продемонстрував складність та «нелінійність» процесу впливу святості на соціокультурне існування людини: «аскеза передбачає принаймні на початковому етапі «вихід» аскета з соціокультурного середовища; ... проте існує і «повернення» аскета в культуру» (стор. 74 дисертації), що має своїм результатом перетворення/трансформацію культури.

Досить цікавим є представлене у дисертаційному проекті дослідження різних моделей співвідношення феноменів святості та культури, що було проведене з використанням методології Річарда і Райнхольда Нібурів. Новаторським є розширення типології Нібурів та доповнення класичних моделей «Христос проти культури», «Христос – перетворювач культури», «Христос культури», «Христос вищий за культуру» моделлю «культура проти Христа» (стор.130 дисертації), що найбільш інтенсивно виявила себе за радянських часів гоніння на Церкву.

Заслуговує на високу оцінку дослідження В. М. Потаповим зворотнього впливу культури на феномен святості, адже «типи святості склалися не без участі соціокультурного середовища, запиту культурної спільноти на певний антропологічний ідеал» (стор. 111 дисертації). Як продемонстрував дисертант, в різні історичні епохи виникала потреба в різних формах святості. Наприклад, «період феодальної роздробленості Київської Русі формував уявлення про святість як про жертовність, що найповніше реалізувалася в канонізації перших давньоруських святих князів Бориса і Гліба»; «в результаті монголо-татарської навали на ослаблену внутрішніми протиріччями Київську Русь у соціокультурному середовищі сформувалися уявлення про святість як про релігійне вояцтво (найбільш повно вказаний тип святості був реалізований в особі князя Олександра Невського» (стор. 127 дисертації); після реформ Петра I, коли церква втратила незалежність та була підкорена державі, з'являються нові зрізки святості, це – «історик, адміністратор, педагог, бібліотекар, місіонер» (стор. 128 дисертації). В результаті вивчення впливу соціокультурного середовища на феномен святості, В. М. Потапов побудував типологію форм святості, таких як юродство, сповідальництво, релігійне воїтельство, побутове благочестя, місіонерський подвиг, мучеництво за Христа, праведне життя у Христі й ін.

*Повнота викладу основних результатів дисертаційного дослідження в опублікованих працях.* Дисертаційне дослідження В. М. Потапова є завершеною науковою працею. Результати дисертаційного дослідження викладено у 8 публікаціях, з яких 5 опубліковано у фахових виданнях України з філософських наук, 1 у закордонному періодичному виданні, інші – в матеріалах конференцій. Основні положення дисертації і зміст автореферату є ідентичними. Опубліковані наукові праці та автореферат дисертації достатньо повно відображають основні положення дисертаційної роботи.

Високо оцінюючи зроблений В. М. Потаповим внесок до філософської антропології та філософії культури, можна зробити й певні зауваження щодо дисертаційної роботи.

*Зауваження.*

По-перше, основною тезою дисертації є положення про вплив феномену святості на культурне функціонування суспільства та людини, яке було ретельно розвинуто в дисертації. У той же час інколи було не зовсім зрозуміло, які значення вкладаються в поняття «культура», адже існує багато різних теоретичних підходів (діяльнісний, семіотичний, аксіологічний та інші) до визначення цього феномену, порівняння яких сприяло б кращому розумінню ідеї дисертації. В першому розділі дисертації представлено визначення «культури» як «сукупності стійких форм людської діяльності, всієї сукупності небіологічних проявів людини» (стор. 24 дисертації), однак в другому та третьому розділах мова йде про розглядання соціокультурної проблематики в контексті взаємин церкви та держави, що передбачає трактування культури як інституціонального утворення.

По-друге, на мій погляд, можна було б більше уваги приділити проблематизації відносин між святими та соціокультурним середовищем, адже зовсім неоднозначною є готовність культури сприймати еталони святості та наслідувати їм, на що звертає увагу й сам дисертант («святість і її персоніфіковані носії, святі, сприймаються культурною спільнотою, у першу чергу, як помічники в подоланні життєвих, буттєвих труднощів, а не як об'єкти наслідування в устремлінні до взаємодії з Інобуттям» (стор. 146 дисертації)). Мова йде не тільки про діахронічне змінення моделей «Христос проти культури», «Христос – перетворювач культури», «Христос культури», «Христос вищий за культуру», «культура проти Христа», але й про синхронічне прийняття та несприйняття еталонів святості в контексті культури, про парадоксальність згоди та незгоди людини наслідувати Христу та святим, життєвий шлях яких сприймається як «жорстокий» («когда святой призывает и влечет нас жить по заповедям, тогда он может показаться «жестоким». Ведь сказали же некоторые, и доньше говорят о Самом Христе, что «жестоко слово Его; кто может Его слушать» (Иоан.6,60). Так и слово святых, когда они требуют от нас хранения заповедей в чистоте, становится непосильным и «жестоким» (Старец Силуан. М., 1991.

С.185)). Святість одночасно передбачає і трансформування/перетворення культури, і вихід поза її межі як чогось «передостаннього, а не останнього».

По-третє, в емпіричній частині дисертації (п.2.1) В. М. Потапов дослідив життя і діяльність Бенедикта Нурсійського, Василя Кесарійського та Іосифа Волоцького, хоча, маючи на увазі висловлення самого В. М. Потапова, за яким діяльність Іосифа Волоцького є неоднозначною в культурному відношенні та оцінюється багатьма теоретиками як «провальна» (бо мала своїм результатом «відмову від містичного крила духовної традиції Давньої Русі, заміщення духу формою» (стор. 62 дисертації)), здається, що більш доречно було б провести в цьому контексті емпіричне дослідження життя і діяльності «столпів» православної духовної традиції, імена яких дисертант багаторазово пригадував на сторінках дисертації (наприклад, Феодосія Печерського, Олександра Невського, Сергія Радонежського та інших, про яких йдеться в п.3.2).

Але, безумовно, ці зауваження та міркування суттєво не впливають на загальну позитивну оцінку теоретичного рівня і практичної значущості дисертаційного дослідження В. М. Потапова. Зміст роботи переконливо засвідчує наукову зрілість автора, його здатність до глибокого і всебічного аналізу обраної проблематики, до широких теоретичних узагальнень і ґрунтовних висновків. Є всі підстави констатувати, що винесені на захист положення наукової новизни, послідовно відбиті у тексті роботи і переконливо аргументовані дисертантом. Дисертація В. М. Потапова пройшла належну апробацію, результати дослідження опубліковані у достатній кількості статей у фахових виданнях. Результати цих досліджень є певним внеском у сучасну українську гуманітарну науку. Автореферат належним чином відображає основні положення дисертації.

## ВИСНОВОК

Дисертація Потапова В. М. «Святість як антропологічний фактор трансформації культури» за своєю актуальністю, науково-теоретичним рівнем, новизною та практичним значенням відповідає основним нормативним докумен-

там МОН України, зокрема п. 9, 10, 11,13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», ухваленого постановою Кабінету Міністрів України, № 567, від 24 липня 2013 року, що дає підстави оцінити її позитивно і зробити висновок, що її автор, Потапов Вячеслав Михайлович, заслуговує на присвоєння наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури.

Офіційний опонент

професор кафедри соціології

Харківського гуманітарного

Університету «Народна українська академія»,

доктор філософських наук, доцент

К. В. Батаєва

Підпис Батаєвої К. В.

Директор ЦРП [Signature]